

УДК 327-049(1-4)262.5:061/1+Ч-755

Аль-Зегхуль А. Б.

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКІ НАВЧАННЯ ЯК ФАКТОР «СИЛИ» В ЧОРНОМОРСЬКІЙ РЕГІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ

Стаття присвячена аналізу такого фактору «сили» в Чорноморській регіональній системі як військово-морські навчання країн-членів НАТО спільно з Україною, з одного боку, та Російської Федерації, з іншого боку. Автор акцентує увагу на активізації україно-натовських військово-морських навчань після 2013 року у відповідь на небажання Росії дотримуватися військово-морського балансу сил та у зв'язку з наростанням її агресивності у регіоні з часів так званої анексії Криму.

Ключові слова: Чорноморська регіональна система, військово-морські навчання, Чорне море, баланс, протидія, НАТО, Росія.

Постановка проблеми. XXI століття стало часом, коли у світі почали відбуватися суттєві зміни. Значна частина цих змін пов'язана з Чорноморським регіоном, який вважається геостратегічним світовим та регіональним вузлом перетину різних інтересів держав. Особливо ці зміни стосуються ситуації з безпекою безпосередньо у регіоні Чорного моря. Це прослідковується на активізації розвитку військово-морських сил не тільки прибережних держав, а й НАТО. Такі заходи, у першу чергу, пояснюються діями з боку Російської Федерації після 2014 року, коли вона незаконно анексувала Кримський півострів.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Дослідження проблеми

військово-морських навчань як фактору «сили» в Чорноморській регіональній системі ставало предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців таких як, М. Айдин, В. Маріус, З. Гбур, С. Драчук, Н. Д'якова, А. Клименко та інші. Однак, не дивлячись на різноманіття праць та постійну увагу науковців до даної проблеми, це питання й досі залишається актуальним й недостатньо дослідженим.

Метою статті є виявлення еволюції у підході до використання військово-морських навчань як фактору «сили» у безпековій політиці України, країн-членів НАТО та Російської Федерації всередині Чорноморської регіональної системи.

Виклад основного матеріалу. Чорне море омиває береги України, Росії, Грузії, а також Румунії, Болгарії та Туреччини з довжиною берегової лінії 4090 км. Водночас Чорноморський регіон включає не тільки держави, які мають безпосередній вихід до морського узбережжя, а й Балканські держави і Південний Кавказ до Каспійського моря [8**Помилка! Джерело посилання не знайдено.**], тобто ще й Албанію, Молдову, Азербайджан, Вірменію та Грецію [6, с. 4].

Регіон Чорного моря стратегічно розташований на з'єднанні (перетині) Європи, Центральної Азії та Близького Сходу. Саме його розташування і визначає геополітичне значення – це розширений ринок, важливий центр енергетичних і транспортних потоків; входить до так званої «дуги нестабільності» (колишня Югославія – Придністров'я – Абхазія – Південна Осетія – Карабах – Чечня). Важливість Чорного моря відзначив, І. Кабаненко, на думку якого у XXI столітті море впливає на узбережжя, а не навпаки, тобто з військово-морської точки зору той, хто контролює море врешті-решт контролюватиме його узбережжя [2].

За останні два десятиліття у басейні Чорного моря сформувалася нова

архітектура регіональних систем. У ці дні Чорноморський басейн, а також Чорноморський регіон перетворюються на арену світових геополітичних конфліктів. Чорноморські країни визначили свої національні інтереси в умовах нової геополітичної ситуації. З одного боку, геополітичний вимір національних інтересів кожної країни в Чорноморсько-Азовському басейнах містить захист територіальної цілісності; створення системи сталого стратегічного, політичного та економічного співробітництва; вирішення енергетичних проблем у Чорноморському регіоні; активізація співпраці на двосторонньому, регіональному та міжнародному рівнях. З іншого боку, кожна з держав має намір посилити свою власну присутність у регіоні та отримати таким чином морське домінування. Це лише стимулює окремі держави продовжувати розвивати свої власні військово-морські сили. На думку колективу авторів монографії «Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього» (2020), держави бояться одна одну, турбуються про наміри інших держав. Побоюючись інших держав і знаючи, що вони діють у світі самопоміжності, держави швидко усвідомлюють, що найкращий спосіб вижити – це бути могутнім. Аргументація тут пряmlinійна: чим сильніша держава, тим менша ймовірність того, що на неї нападуть. Ця проста логіка спонукає великі держави шукати можливості змінити баланс сил на свою користь [6, с. 9].

Одним з засобів такого пошуку стають військово-морські навчання. При цьому головних регіональних гравців у Чорному морі лише три, і кожен з них має свої власні геостратегічні інтереси: Росія; США; Туреччина. Для просування цих сил у Чорному морі кожен з регіональних гравців володіє певними можливостями у військово-морській сфері.

Так, за оцінками «Української

призми» Туреччина має найбільший флот серед приморських країн та постійно наголошує на намірах мати повний контроль моря у разі конфлікту [7]. Вона є головним вигодонабувачем Конвенції Монтре, яка регулює доступ військових кораблів до Чорного моря, а також член НАТО, що накладає на її дії суттєві відбитки.

У березні 2019 року польський аналітичний центр «Warsaw Institute» презентував спеціальну доповідь назвою «Росія на Чорному морі. Стратегія «Mare Nostrum»», у якій було зроблено висновок про те, що Кремлю довелося брати до уваги обставину, що Чорне море навіть може перетворитися на «внутрішнє озеро» НАТО. У результаті контрзаходів Москва розширила контрольовану берегову лінію на Чорному морі та просунулася у напрямку східної частини басейну. Після анексії Росія проводить мілітаризацію Криму, що дає змогу повністю закрити небо над півостровом та контролювати повітряний простір східноєвропейських держав. Розміщення в Криму носіїв ядерної зброї загрожує майже всій Європі. Росія використовує в регіоні енергетичний чинник для залучення на свій бік Болгарії та Туреччини – членів НАТО. Окрім цього, в регіоні посилюються позиції Болгарії та Румунії, які є членами НАТО.

У сучасних умовах саме військово-морські навчання є важливим інструментом, за допомогою якого перевіряються на практиці і підтверджується вірність концепцій, процедур, систем та тактичних прийомів. У більш широкому значенні вони дають можливість збройним силам та громадським організаціям, розгорнутим на театрах воєнних дій, ефективно перевіряти сили та засоби та відпрацьовувати на практиці навички спільної роботи у складній кризовій ситуації. Військово-морські навчання мають за мету засвідчити активність в певному регіоні,

підтвердити можливості на випадок загострення ситуації, здійснити навчальну підготовку та набуті досвіду, здійснити тестування та перевірити відповідність структур, сформувати оперативну сумісність, сприяти військово-морській реформі.

Ситуація в Чорному морі суттєво змінилася в 1997 році, коли завершилося остаточне формування України, як країни з військово-морським флотом. З цього моменту у Чорному морі постійно проводилися навчання «Кооператив партнер», «Сі Бриз», у яких брали участь країни НАТО та Україна. Активізація такої співпраці не задовольнила Російську Федерацію, яка відчула загрозу власним інтересам та позиції в регіоні й відтоді почала протидіяти військово-морським навчанням НАТО та України. Так напередодні проведення навчань Sea Breeze-97 Росія виступила проти, наголошуючи на тому, що під час них буде відпрацьовано блокаду Криму. При цьому Міноборони Росії заявило, що вважає ці навчання невинуватими й такими, що не сприяють зміцненню міжнародної довіри. У відповідь було проведено українсько-російські військово-морські навчання «Фарватер миру 1997». Не зважаючи на укладення спільного акту Росії та НАТО, довіра між цими суб'єктами міжнародної політики у результаті навчань не зросла, а сторони демонстрували свою готовність до можливих варіантів розвитку подій.

Цікавою видається оцінка подій Н. Д'яковою: «Зближення України з Північноатлантичним альянсом ознаменувалося підписанням у 1997 році у Мадриді «Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО» [1, с. 41].

Водночас слід зазначити, що укладений Акт приніс свої позитивні результати і в 1998 р. у навчаннях у північно-західній частині Чорного моря і на полігоні «Широкий лан» взяли участь 11 країн, у тому числі – Росія, яка була представлена 3-ма бойовими

кораблями [5]. Водночас, центральними силами на навчанні були сили України. Хоча цим навчанням передували чергові навчання НАТО в червні 1998 року «Кооператив-партнер», а також навчання «Бриз» в липні 1998 року в західній частині Чорного моря на військово-морській базі Варна, на яких Росія була відсутня, не зважаючи на те, що вона з 1994 року долучилася до проведення програми «Партнерство заради миру». Задачі цих навчань зводилися до проведення миротворчої операції у складі поєднання багатонаціональних сил у кризових умовах та проведення спільних операцій на морі ВМС країн НАТО та країн-партнерів, учасників програми «Партнерство заради миру».

Подальше певне занепокоєння у Росії викликало прийняття стратегічної концепції НАТО у 1999 році. Російський аналіз концепції НАТО демонструє докорінну зміну орієнтації альянсу: «новий НАТО» виходить за рамки регіональної організації, беручи на себе глобальну відповідальність за колективну оборону та проведення операцій у кризових ситуаціях, що виникають у тому числі за межами території НАТО та не передбачених ст. 5 Вашингтонського договору. Відповідно до цього Концепція-99 передбачає підтримання достатньої військової могутності альянсу, включаючи широку участь країн НАТО в колективному плануванні діяльності ядерних сил та розміщення їх на своїй території у мирний час [10; 4, с. 185].

Подальшим сплеском проведення військово-морських навчань стала активізація НАТО після подій 2001 року. Вперше за історію існування Вашингтонського договору його 5 стаття набула чинності. У червні 2001 року було проведено навчання «Кооператив-партнер», а в липні 2001 року здійснено навчання «Сі Бриз» як оперативно-тактичні маневри (вони вперше проводились з використанням в штабних

процедурах керівництва з оперативної підготовки Збройних Сил США) та навчання «Бриз» для відпрацювання військово-морських сил Болгарії у миротворчих операціях ООН з метою підвищення сумісності ВМС Болгарії та ОВМС НАТО.

Реакцією на ці навчання з боку Росії стало проведення чергових навчань «Фарватер миру», за участю України, у яких відпрацьовувалася ситуація проведення міжнародної миротворчої операції із встановлення безпеки у зоні міжетнічного конфлікту. Цікаво, що Н. Д'якова розглядає усі ці навчання з позиції боротьби США та Росії за Україну. На думку згаданої авторки, участь України у всіх військово-морських навчаннях в Чорному морі обумовлена тим, що Київ продовжував вирішувати проблеми з Москвою, вдаючись до лавірування між Росією та Заходом [1, с. 42]. Окрім того, авторка вказує на занепокоєння Росії, яка вважала, що морську частину цих навчань планувалося провести біля берегів півострова, та, крім морської фази, передбачалося відпрацювання висадки десанту НАТО під Феодосією [1, с. 45].

У подальшому у навчаннях «Сі Бриз» було взято перерву і відновилися вони лише в 2007 році – відбулися ювілейні навчання в рамках програми НАТО «Партнерство заради миру». У них, окрім України й США, взяли участь Азербайджан, Вірменія, Греція, Грузія, Канада, Литва, Македонія, Молдова, Німеччина, Румунія та Туреччина.

В акваторії Чорного моря в 2008 та 2010–2013 роках також відбувалися українсько-натовські військово-морські навчання. Каталізатором їх проведення стала агресія Російської Федерації проти Грузії у 2008 році, яка спричинила подальшу загрозу країнам Чорноморського регіону. Реакція зі сторони Росії зводилася до організації протестів населення на території України. Навчання «Бриз» у Болгарії проводилися в 2006, 2008, 2010 –

2013 роках і були націлені на відпрацювання підвищення рівня оперативної сумісності ВМС Болгарії та ОВМС НАТО.

Основними учасниками цих навчань були Болгарія та Туреччина. Періодично у них брали участь і інші країни, окрім Росії та України. У 2009 році було проведено також навчання «Посейдон» з метою відпрацювати організацію планування та підготовки протимінних дій у період проведення багатонаціональної операції. У ньому взяли участь Болгарія та Румунія. У 2006 році відбулися разові навчання «Кооператив Мако» для розширення взаємодії між ВМС країн НАТО, країн-учасниць договору «Партнерство заради миру» та країн-учасниць програми «Середземноморський діалог» у ході проведення операцій на морі у кризовій ситуації [5].

У 2014 році після незаконної анексії Росією Криму у Чорному морі змінилась не тільки політична та економічна, а й безпекова ситуація. Крим став перетворюватися Російською Федерацією на велику військову базу, яка нашпигована озброєнням, можливо, і ядерною зброєю, що автоматично ставало загрозою для всіх причорноморських держав, а насамперед для України. Враховуючи високий рівень небезпеки, для запобігання подальшої агресії з боку Росії в 2014 році у Чорному морі знову було проведено «Сі Бриз». У ньому взяли участь три кораблі НАТО. З цього року такі навчання проводилися кожного року. Навчання відбуваються через те, що напруженість між Росією та Заходом все ще залишається високою після захоплення Росією Криму у 2014 році, а також війни в Україні поблизу російського кордону. З 2014 року кожен рік проводилися і навчання «Бриз», темою навчань стало проведення миротворчої операції у складі поєднання багатонаціональних сил у кризових умовах.

Спільні міжнародні військові навчання «Сі-Бриз-2019» викликали особливі занепокоєння в Росії. На тлі навчань НАТО і України група військових кораблів Чорноморського флоту ВМФ Росії вирішила теж провести бойову підготовку. Подібна ситуація була і з навчаннями «Сі Бриз» у 2020 році. У зв'язку з цим, А. Кліменко [2] вказує, що 2020 рік став новим етапом гібридної війни, яка розповсюдилася і на море. При цьому навчання «Сі-Бриз-2020» проводились на окупованій частині території України – виключній (морській) економічній зоні України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України. Завдяки діям РФ 1 – 29 лютого 2020 року вперше виник район Чорного моря, де водночас могли проводити стрільби кораблі військово-морських сил України та РФ. У подальшому такі ситуації стали виникати все частіше. Це привело до того, що 21 – 22 липня 2020 року ми реально стояли на порозі бойового зіткнення кораблів НАТО та РФ у Чорному морі. Ще більш складною ситуація стала в 2021 р., коли проходили Сі Бриз 2021 – найбільші маневри за останні десятиліття після того, як минулорічні навчання були скорочені через пандемію. У Росії було заявлено про те, що на майбутніх спільних навчаннях України та НАТО Sea Breeze 2021, які відбудуться наприкінці червня, можливо, будуть відпрацьовані удари високоточною зброєю по території Росії. 2 липня 2021 року, Російська Федерація вивела в море всі кораблі Чорноморського флоту, намагаючись протидіяти міжнародним навчанням «Сі Бриз-2021», але незважаючи на всі спроби зірвання цих навчань, вони були успішно проведені. На початку 2022 року були заплановані нові «Сі Бриз». До участі в українсько-американських навчаннях «Сі Бриз – 2022» запрошено понад 60 країн. При цьому порівняно з минулим роком планувалося

збільшити морську компоненту «Сі Бриз – 2022». На сьогодні зрозуміло, що цих навчань вже не буде у зв'язку з військовою агресією Росії в Україні.

Висновки. Чорне море завжди було важливим геополітичним середовищем перетину інтересів багатьох країн. Боротьба за сферу впливу на Чорному морі у повній мірі спирається на військово-морські сили, а тому дуже часто навчання цих сил стають не тільки способом відпрацювати певні стратегічно-тактичні завдання розвитку військово-морських сил, а й зафіксувати міру впливу на цей регіон, змінити баланс сили на свою користь. Особливо яскраво це проявляється на прикладі Росії, яка є основним гравцем у Чорноморській регіональній системі та вважає Чорне море своїм внутрішнім морем. Україно-натовські військово-морські навчання «Сі Бриз», які почали проводитись з 1997 року, Російська Федерація вважала загрозою для себе і розглядала їх в контексті все більшого втягнення України в сферу інтересів НАТО і виведення її зі своїх інтересів. Саме тому РФ, починаючи з того часу, й досі намагається протидіяти цим навчанням, використовуючи для цього самий різноманітний інструментарій. В умовах загрози можливої агресії з боку Росії до 2014 року та повномасштабної війни, котру ця держава розпочала проти України після 2014 року, можна стверджувати, що військово-морські навчання НАТО за участю України були цілком правомірними та доцільними, так як країни-члени НАТО та Україна намагалися тим самим зміцнити свою безпеку у Чорноморському регіоні.

Список використаної літератури :

1. Дьякова Н. Территориальные проблемы республик СНГ в военной политике США: Украина. Россия и новые государства Евразии. 2012. № 4. С. 36 – 50.
2. Кабаненко І. Реальні загрози в

- Чорному морі. 2020. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/realni-zagrozy-v-chornomu-mori>
3. Клименко А. «Війна навчань» в Чорному морі: новий дуже небезпечний етап, про який не можна мовчати. 2020. URL: <https://www.blackseanews.net/read/166696>
  4. Миронова Д. С. Трансформація НАТО и интересы России. *Россия и современный мир*. 2016. №3. С. 183 – 193.
  5. Черное море – история заходов. 2022. URL: <http://blackseavisits.ru/>
  6. Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього : монографія / колектив авторів; за заг. ред. О. І. Брусилівської. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. 2020. 324 с.
  7. Шелест Г. Чорноморська безпека: спроможності сусідів України на морі: аналітична записка. *Українська призма*. 2021. URL: <http://prismua.org/03-02-2021/>
  8. Aydin M. Europe's Next Shore: the Black Sea Region after EU Enlargement. Occasional Paper. European Union: Institute for Security Studies. 2004. No. 53. P. 24 – 53.
  9. Rosja na Morzu Czarnym. Strategia «Mare Nostrum». 2019. URL: <https://warsawinstitute.org/pl/rosja-na-morzu-czarnym-strategia-mare-nostrum/>
  10. The Alliance's Strategic Concept. URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm

Al-Zegkhul A. B. – student of the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology of the Odessa National University named after I. I. Mechnikov.

Naval Training as a Factor of «Force» in the Black Sea Regional System

The article is devoted to the analysis of such a factor of "strength" in the Black Sea regional system as naval exercises. The structure of the Black Sea region is analyzed, the geopolitical importance of the region and the main geopolitical actors is determined, taking into account their naval potential and goals in the Black Sea region: Turkey, NATO and Russia. The essence of naval exercises, their tasks and role as a factor of "strength" are clarified. The role of Ukraine in the Black Sea regional security and its formation as a regional security actor is determined. The main naval exercises held in the Black Sea (Sea Breeze, Partner Cooperative, Peace Fair, Poseidon, Maco Cooperative, Breeze and others), participation of various countries, as well as Russia's reaction to NATO exercises were analyzed. The main documents that determined the strategy of behavior of the main actors in the Black Sea regional security system are revealed. The peculiarities of Ukraine's direct participation in this process as a country that tried to find its own path of development as a maritime state are determined. The author emphasizes the growing aggression of Russia in the region, which automatically increases the risk of escalation of exercises into conflict. The main milestones of the use of naval exercises as a factor of "strength" in the Black Sea regional system are revealed. The impact on the security situation of the situation in Crimea in 2014 and the increased risks of naval exercises after this period.

Key words: Black Sea regional system, naval exercises, Black Sea, balance, counteraction, NATO, Russia.

*Рекомендовано до друку –
к. політ. н., доцентом Глебовим С. В.*

Стаття надійшла в редакцію 10.05.2022